

Varga András
Ősi magyar nyelvtan
2. rész

Tartalomjegyzék

Ősi magyar nyelvtan - 2. rész	1
Milyen problémákkal találkozunk az elemzés során?	1
Tér és idő	3
A hagyományos nyelvtan tér-idő szemlélete	7
A tér-idő szemlélet a magyar nyelvben	8
A tér-idő szemlélet az ősi magyar nyelvben	10
Az ige a mondat magva?	11
Ősi magyar nyelv - fogalmak meghatározásai	13
Térre vonatkozó gondolatok	14
A mondattanról	16
A mondat fogalma - a Magyar grammatika szerint	18
A mondat fogalma az ősi magyar nyelvben	19
Alany - állítmány, TÉR - IDŐ kapcsolata	20
Szétszedtünk mindent	21
A szófajokról	21
Szófajok - a Magyar grammatika szerint	22
Szófajok az ősi magyar nyelvben	23

Ősi magyar nyelvtan - 2. rész

Rendszeres nyelvtan

Milyen problémákkal találkozunk az elemzés során?

Használva az előzőekben bemutatott, az ősi magyar nyelvhez kifejlesztett elemzési módot és elemző készletet, az alábbi furcsa, elgondolkodtató és mindenképpen magyarázatra szoruló példákkal találkozhatunk.

Péter katona

Fenti példában két főnév szerepel, egymás mellett, toldalékok nélkül. Balról jobbra haladó nyelvtani elemzésünk során a "szófaj" oszlopba mindkettőhöz "főnév", a "mondatrész" oszlopba mindkettő mellé "alany" kerül.

Van két alanyunk, és nincsen állítmányunk? Vagyis fenti mondattal nem állítunk semmit? Ez nem igaz, ezt mindenki érzi, mert minden magyarul beszélő é r t i, hogy Péterről azt állítjuk, hogy katonaként él, szolgál, vagyis beletartozik a katonák csoportjába, nagy táborába.

Azt érezzük, hogy fenti mondat tökéletesen érthető, tehát az ősi magyar nyelvi elemzés alapján állva is megtalálható az: hogyan, mitől értelemes a vizsgált mondat.

Hogy oldja meg ezt a feladatot a hagyományos nyelvtan? Mit mond erről a helyzetről az iskolai tankönyv?

Hagyományos nyelvtan szerint a "katona" lesz az állítmány, annak ellenére, hogy főnév. A magyar nyelvtanban főnév is lehet állítmány.

Megjegyzés: "A hagyományosan névszói állítmánynak nevezett mondatrész valójában névszói-igei állítmány, amelyben a kopula 0 fokú." (Magyar grammatika, 395.old.)

Ezen a ponton szeretném felhívni a figyelmet a németek által használt meghatározásra, amely így szól: "Das Prädikat ist der Satzkern. Es teilt etwas über das Subjekt (Satzgegenstand) mit. Das Prädikat ist immer ein finites Verb (gebeugtes Tätigkeitswort)." Magyarul: "A mondat magja az állítmány. Ez közöl valamit az alanyról (). Az állítmány mindig határozott ige (ragozott, tevékenységet jelentő szó)." *(saját fordítás)*

Tehát: a német nyelvben - az állítmány m i n d i g i g e. Ezt a meghatározás egyértelműen megfogalmazza, semmi kétséget sem hagy. Hát ezért is kell - vagy kellene - nekünk is mindig valamilyen igét keresni, hogy legyen állítmányunk.

Megjegyzés: erre találták ki-/meg-/fel- a fentebb említett és 0 kopulás fogalmat.

És mi van, ha nem találunk igét a magyar mondatban? Hátha megússzuk a dolgot ige és állítmány nélkül? Nem, állítmány nélkül nem lehet, mert a meghatározás kimondja: az állítmány a mondat magja, a l e g f o n t o s a b b része, vagyis el nem hagyható!

Muszáj ráfognunk valamely főnévre, hogyha nem is ige, hogy az legyen az állítmány. Mert az állítmány a mondat magja (a német nyelvtanban).

Érdekes. És nem elképzelhető, hogy a mondat magja az alany? Annak a mondatnak pl., hogy "Péter eszik, nem Endre!" nyilván az alany a fő mondanivalója, egész pontosan: "Péter". Ha nem fontos, hogy eszik, vagy pedig mindenki tudja, hogy evésről van szó, akkor a fenti mondat rövidebben, így is elhangozhat: "Péter az, nem Endre!"

Hibátlan m a g y a r mondat, minden benne van, amit a beszélő ki akart fejezni.

De nincsen benne az ige, amely az állítmány - mint mondatrész - talpköve, biztos pontja. Fenti mondatban egyszerűen nincsen ige!

Ha van ige a mondatban, indulhat a nyelvtani elemzés, és a nyelvtani elemző (az elemzést végző személy) állítmányként gombostűhegyre tűzi a megtalált igét. Ha nincs ige, mint például a további, alábbi mondatokban:

Marika szép.

Marika szép leány.

János zenész.

Az a lány maga a csoda.

Nyíló virág a szerelem.

akkor rá kell fogni valamely más elemre, hogy az az állítmány, mert hiszen az állítmány a mondat magja, állítmánynak lennie kell!

Így az első mondatunkban a "szép" - szófajlag melléknév - lesz az állítmány. Második mondatunkban, ahol kiegészítettük a mondatot a "leány" szóval - szófajlag főnév - átveszi az állítmány szerepét a "leány" főnév. Tehát van eddig melléknévi állítmányunk is, meg főnévi állítmányunk is.

Mielőtt tovább folytatnánk, érdemes odafigyelni a következőre: érezzük, hogy a "Marika szép leány"-ban a mondat magja nem lehet hirtelen a leány, mert nem a leányság az, amit ki akart a beszélő fejezni (hiszen azt a Marika névből már úgyis tudjuk), hanem a "szép", mint tulajdonság. Ennek a megoldása: összetett állítmány! Az állítmányt együtt adja a "szép" és a "leány", vagyis a "szép leány" lesz az állítmány.

Ha fenti megoldás nem tetszik valakinek, ragaszkodhat ahhoz, hogy márpedig csak és kizárólagosan a "leány" legyen az állítmány, a "szép" pedig csak jelzőként szerepeljen (- s a leány szóval alá vetessék). Ez kicsit ellentmond a józan észnek, ha már azt várjuk az állítmánytól, hogy a mondat magja (leglényegesebb mondanivalója) legyen, de csak erről az oldalról nézve lehet belekötni, az elemzés korrektsége oldaláról - nem.

A "Marika szép volt" mondatban egyszerűbb dolga van az elemzőnek, mert a "volt" szót máris megjelölheti állítmánynak - hiszen ige -, a többi már automatikusan adódik az eszköztárból és a módszerből.

Szóval magyar nyelvben fel kellett oldani az állítmány és ige szoros összetartozását megfogalmazó német meghatározást, mert nem lehetett használni a magyar mondatokhoz - változtatás nélkül.

A magyar nyelvre vonatkozóan az állítmány jelenleg érvényes és tanított meghatározásával később, a mondattani részben fogunk találkozni. Annyit már most érdemes megjegyezni róla: kivették belőle az ígét, de nem tettek bele helyette semmit.

A vizsgálódások során felvetődik a következő kérdés is: Mennyiben lehetséges, hogy a mondat felépítése (struktúrája) már tartalmaz arra vonatkozóan utasítást, hogy melyik szót, vagy szavakat kell - helyükénél fogva - állítmányként értelmezni? Van-e, vagy létezhet-e kötött helye az állítmánynak a magyar nyelvben?

Amennyiben a "Péter katona" mondatban a szavakat felcseréljük és "Katona Péter" lesz az új mondatunk - megtaláljuk-e melyik az alany és melyik az állítmány?

Lesz-e "Katona" az alany és "Péter" az állítmány?

Egyértelműen nemleges a válasz; az állítmányt nem a szó rendje, vagyis nem a szórend határozza meg. Ha az határozná meg, akkor fenti esetben a "katonáról" állítanánk, hogy Péter. Vagy is az az állítás helyesen így szól: "Az a katona - Péter." Ha rámutatunk a katonára, már állíthajuk róla, hogy ő Péter, vagyis hogy Péternek hívják. Péter a neve. Ha eredeti mondatunkat ugyanígy könnyedén átalakítjuk, és azt mondjuk: "A Péter - katona", akkor egyértelműen kiviláglik, hogy az "a", "az" mutató szóval (*amely hagyományos nyelvtani kategóriája itt és most: névelő*) való rámutatással a mondat alanyát határozzuk meg. Utána már olyan melléknevet vagy főnevet használhatunk, amelyet akarunk, az már a jelenlegi nyelvtani elemzés szerint is állítmányként értelmeződik.

Tér és idő

Akármi dolgot személünk, azt két aspektusból szemügyre vehetjük. Az egyik: hogyan néz ki, milyen a megjelenése, mihez hasonlít. Forma, szín, szag, méret, mennyiség, tapintás, puhaság-keményység... A másik: mit csinál, hogy viselkedik, mi történik vele, hogyan változik - milyen a viselkedése az időben.

Ha a napot külső tulajdonsága, megjelenése alapján akarjuk leírni, akkor azt a következőkkel tehetjük: kerek, arany színű, fényes, távoli, messzi, égen Ha azt karjuk leírni, hogy mit csinál a nap (őseink szerint a nap tényleg végzi/végezte ezeket a munkákat), mai felfogásunk szerint inkább történik a nappal, mondhatjuk: felkel, megy, süt, ragyog, lebukik, feljön, elbújik, búcsúzik ...

Az első esetben a TÉR-hez kapcsolódó szavak, kifejezések (kör, arany, szín, fény, táv, messze, ég) alkották a szavak alapját, második esetben az IDŐ-höz kapcsolódó szavak (kel, megy, süt, jön...) alkották az alapot.

Szófajaikat tekintve a TÉRhez a nevek (főnév, számnév, névmás...) kapcsolódnak, az IDŐhöz az igék.

Nyelvünkben a legegyszerűbb mondatokat két szóból rakhatjuk össze - most az egy szóból állóakat nem vizsgáljuk, de megtesszük azt ugyanebben a tanulmányban egy későbbi helyen -, mégpedig a következőképpen: tér - tér, tér - idő, idő - tér és idő - idő kapcsolatban.

Példák:

Péter - katona [tér - tér]

Pistike jár [tér - idő]

Jár a Pistike [idő - tér]

Leül, megnéz, elmegy [idő - idő - idő]

A mondat meghatározására majd később visszatérünk, itt most fogadjuk el azt az egyszerű, széles körben ismert, s egy időben széles körben elfogadott meghatározást, hogy a beszélő egy gondolatának kifejezése. Ellenőrizzük, hogy fenti, két szavas mondatok mennyiben felelnek meg ennek a meghatározásnak.

Az első mondat azt mondja, hogy a Péter nevű férfi ember - mert hogy állatnév a Péter nem lehet, mert állatok nem szoktak katonák lenni... - katonaként szolgál most. Teljesen érthető és teljes mondat. A második mondat azt sugallja, hogy Pistike egy kis gyerek, aki már két jábra fel tud állni és tartósan tud menni, vagyis járni. A harmadik ugyanezt mondja, csak más hangsúllyal. A negyedik az eseményeket közli azok sorrendjében. Nem közli ki volt a cselekvő, a beszéd szöveggörnyezetéből valószínűleg az már vagy ismert, vagy ha nem ismert, a beszélő szerint nem fontos.

Ha szófajilag tekintjük fenti példamondatokat, akkor a következőket láthatjuk:

Név - név [tér - tér]

Név - ige [tér - idő]

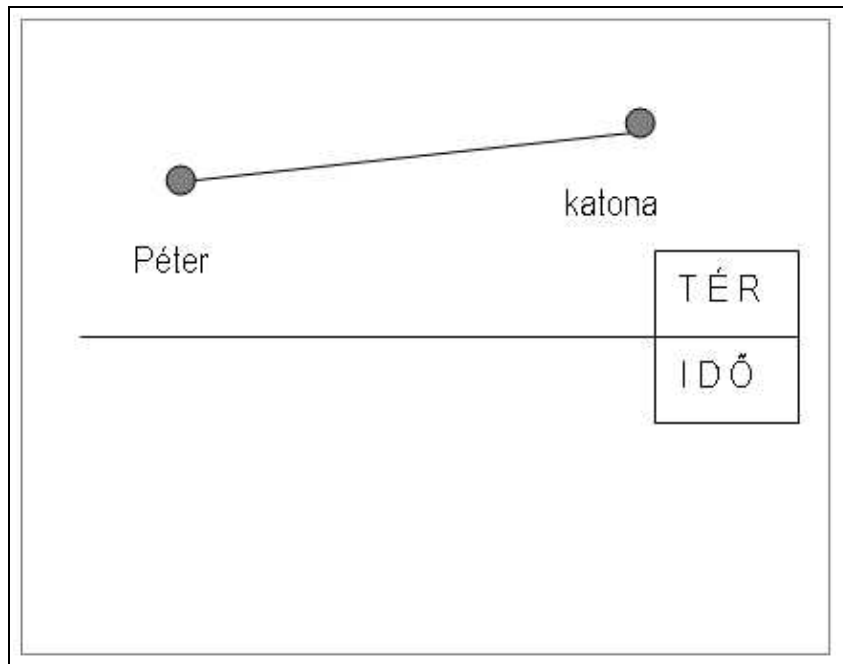
Ige - név [idő - tér]

Ige - ige - ige [idő - idő - idő]

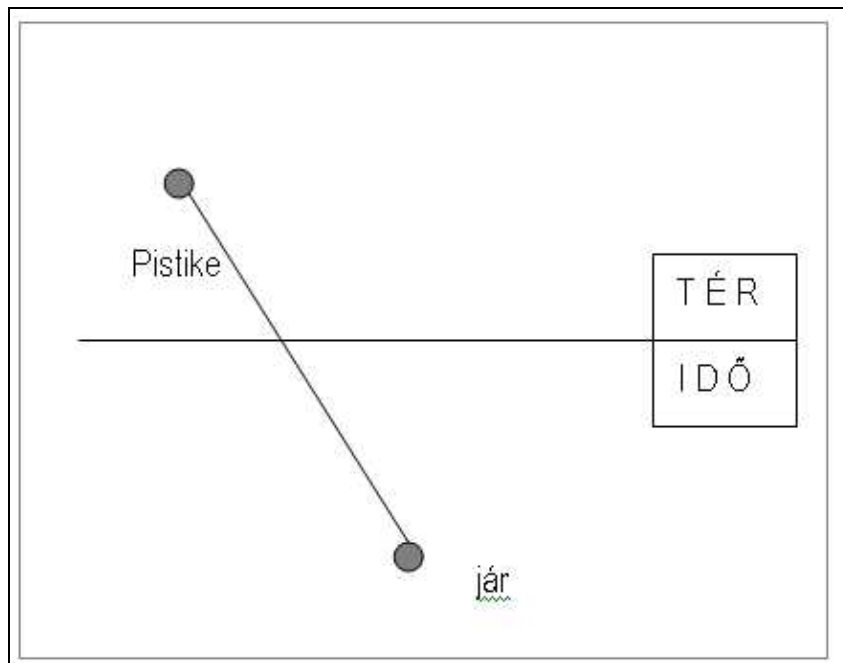
Megjegyzés: a Julius Cézár mondotta: "Veni, vidi, vici" mintapéldája lehet a csak időt kifejező mondatoknak.

Fenti példamondatokban a két dimenzió, a tér és az idő dimenzióiban járunk, de nem kötelezően mind a kettőben egyszerre! Az első példamondatban a tér dimenzió egyik pontját kötöttük össze a tér dimenzió egy másik pontjával (Péter és katona). A második és harmadik mondatban a tér dimenzió egyik pontját kötöttük össze az idő dimenzió másik pontjával. A negyedik mondatban ki sem mozdultunk az idő dimenzióból, ott kötöttük össze a pontokat (ül, néz, megy)- felöltöztetve azokat a kellő ruhába (le+ül, meg+néz, el+megy).

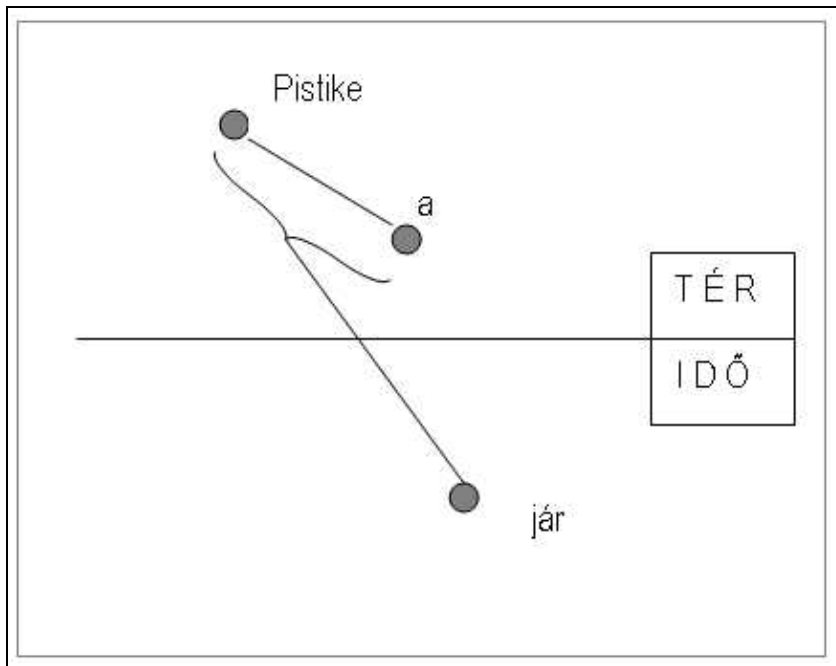
Fent elmondottakat az alábbi, könnyen áttekinthető ábrán is bemutatathatjuk. Az ábrán szerepel egy a vízszintes vonal, amellyel - most és itt - ketté osztjuk a világot térre és időre. Mivel más támpontunk nincs, csak az, hogy hagyományosan előbb a megnevezéssel (név => tér) kezdjük gondolataink megformálását, utána a cselekvéssel, vagy történéssel (ige => idő), ezért felülre a tér, alulra az idő dimenziója kerül.

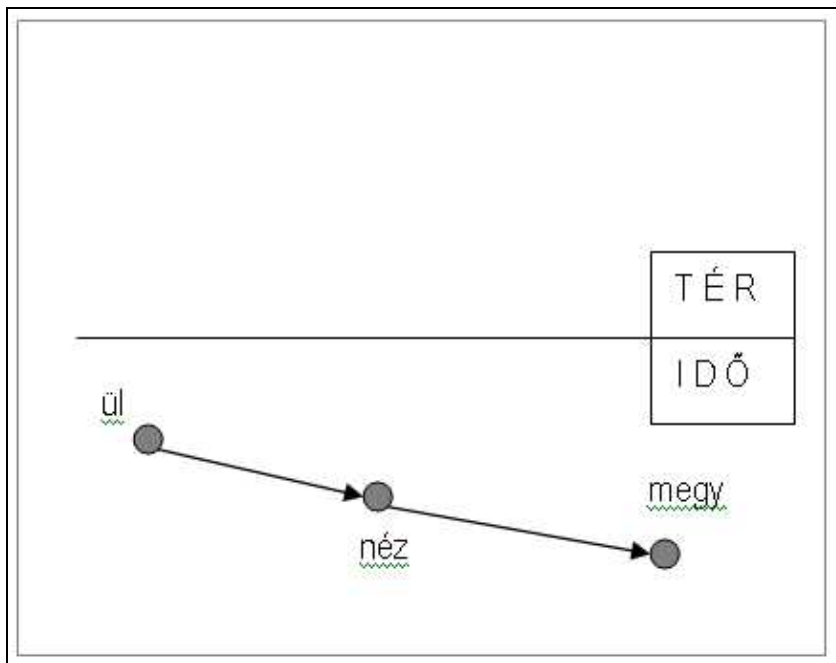
.1. ábra. A 'Péter katona' mondat tér-idő ábrája.

.2. ábra. A 'Pistike jár' mondat tér-idő ábrája.

.3. ábra. A 'Jár a Pistike' mondat tér-idő ábrája.

.4. ábra. A 'Leül, megnéz, elmegy' mondat tér-idő ábrája.

Gondolkozzunk csak el a következőn. Ha egy ismeretlen kisgyerekekkel találkozunk, mi az első tipikus kérdésünk? (Válasz: Hogy hívnak?) Mi a második? (Válasz: Hány éves vagy?). Tipikusan elsőnek a térben keressük az illetőnek (illetve bárminek) a helyét, utána az időben. Anélkül, hogy mindebből messzire menő következtetés vonnánk le, nyomon követhető az a gondolatmenet, hogy előbb egy olyan nevet találjunk a dologoknak (adott esetben a kisfiúnak), amelyet mindketten egyformán értünk, értelmezünk (ez a kisgyermek NEVE, amelyet tőle kérdezzünk meg, így azonosan fogjuk értelmezni, ugyanazt (a kisfiút) fogjuk érteni alatta mindeketten), tehát így szólítjuk meg,

utána pedig az idő dimenziójában keressük ki a helyét (hány éves a gyermek, vagy mikor, melyik évben született - ez a kisgyermek IDEJE).

A hagyományos nyelvtan tér-idő szemlélete

A hagyományos nyelvtan alatt végig, következetesen az indo-germán nyelvekre kifejlesztett nyelvtant értem. Ezt tanítják mindenütt az iskolákban, egyetemeken. Nagyon fontos felhívni arra figyelmet, hogy ez a (hagyományos) nyelvtan a német nyelvre kivételek nélkül, pontosan alkalmazható! És ennek a fontosságát nem lehet eléggé kihangsúlyozni, ezt nem tudatosítják a nyelvtan tanítása során. Nem tudatosítják, hogy a tanított elemzési technika pontosan és kivétel nélkül illeszkedik a német nyelvre, ahol is annak használata egyszerű és magától érthetődővé válik.

A hagyományos nyelvtan úgy tekinti, hogy a tér és az idő mindig össze van kapcsolva egy mondatban. Ezt nyelvtanilag úgy fogalmazza meg: egy mondatban mindig van alany (Subjekt), aki a cselekvést végzi, vagy akivel valami történik, és mindig van állítmány (Prädikat), ami a németeknél feltétlen és kizárólag ige (Verb) lehet, mint az korábban láttuk. Azt is láttuk, hogy nemcsak kötelezően össze van kötve a tér és az idő, hanem hogy az idő dimenzió adata (az ige, ezen ige "jelentése") a mondat magva.

Konkrétan a német nyelvtanban egy mondat kötelezően tartalmaz egy pontot a tér dimenzióban, egy másik pontot az idő dimenzióban, és a kettő közül az idő dimenziós pontot - a mondat elemzése és értelmezése során - nagyobb súllyal szerepelteti, mint a tér pontot (az ige a mondat magva).

Ezzel szemben mit látunk a magyar mondatoknál? Másféle megközelítést, másféle gondolkodásmódot.

A magyar mondat akkor is helyes, ha csak a tér dimenzióban járunk. A magyar mondat akkor is helyes, ha csak az idő dimenzióban járunk. A magyar mondatban nem mondatmag van (ami a német nyelvtanban az ige, vagyis idő dimenzióbeli tulajdonsággal rendelkezik), hanem *m o n d a n i v a l ó*, ami bármi lehet (nem csak ige, vagyis idő dimenzió), bármi, amit a mondat elejére szoktunk tenni.

A hagyományos nyelvtanban a mondat elemzése azzal kezdődik, hogy végigolvasván az egész mondatot megkeressük benne az állítmányt, utána az alanyt. Az alanyt a tér dimenzióhoz kapcsolódó nevek között keressük, az állítmányt pedig az idő dimenzióhoz kapcsolódó igék között. A német mondatban mindig van ige, ők gyorsan megtalálják az állítmányt. Mivel a magyar gondolkodásmód nem ilyen, minálunk nem kötelező hogy ige is található legyen egy mondatban, és gyakran nincs is ige, ezért minálunk ráfogták a *mondat mondanivalójára* az állítmányi szerepet, vagy inkább: az állítmányi szerepre ráfogták a mondat mondanivalóját. Mi a hagyományos nyelvtani elemzéskor nem azt kérdezzük: mi van? mi történik? mit cselekszik (az alany?), hanem: mit állítunk?

De ezt sem lehet következetes végigvinni! a "Marcsi szép" típusú mondatban a "mit állítunk" kérdésre az a válasz, hogy "szép". Meg is van az állítmány. (Hogy nem ige? A német megközelítés szerint ez nem is lehet állítmány!) Szófajilag melléknév, mondat szerkezetileg jelző a "szép" szó, de most belehelyeztük az állítmány szerepébe, mert a beszélő "az állította", hogy "szép".

Ha a beszélő megkérdezi, hogy "Ki a szép?" - és a válasz: "Hát a Marcsi!", akkor az állítmány a Marcsi lenne, ami viszont végképp megkeveri a dolgokat: nézőpont kérdése, hogy most a mondatban van-e állítmány, vagy nincsen. Nézhetjük úgy, hogy a mondat az előző mondat alanyát pontosította, de nem állított Marcsiról semmit (hiszen azt már korábban megtette, állítván, hogy

szép). Ekkor magát a mondatot hiányos mondatnak nevezzük, amelyből hiányzik az állítmány. Az alany van még egyszer megadva. De nézhetjük úgy is, hogy bizony itt a feletben az állítjuk, amire a kérdező kérdezett, az pedig a tér dimenzióból egy név, az előző mondat alanya, a Marcsi (szó), amely itt és most állítmányként szerepel!

Később látni fogjuk, itt most csak előre jelezzük, hogy a hagyományos nyelvtanban a mondat logikai tartalmának elemzését szorosan összekapcsolták a tér-idő szemlélettel, és a mondat alany-állítmány szerepét - már előre - kiosztották az alanyt a tér dimenzióhoz, az állítmányt az idő dimenzióhoz rendelve. Ez nagy sérüléseket okoz a magyar nyelvi elemzések során. Csak egy rövid példa erejéig, a: "Járni jó." mondatban az idő dimenziójú, alapvetően ige (jár+ni) jelenik meg a mondatban az alany szerepében (róla állítunk valamit) és a tér dimenzióhoz kapcsolódó (jó) szó jelenik meg az állítmányi szerepkörben - vagyis pont ellentétes szerepekben, mint ahogyan azt a hagyományos nyelvtan megkívánná és tanítja. Ezt és a hasonló, egyszerű és tiszta jelenségeket a hagyományos nyelvtan hatalmas erejű présgépeivel próbálja belesajtolni saját megközelítésébe.

A tér-idő szemlélet a magyar nyelvben

Ha fenti problémás mondatokat elhelyezzük a tér-időben, akkor azt találjuk, hogy a "Marcsi szép", "Marcsi szép leány" típusú mondatok nem lépnek ki a tér dimenzióból, a tér dimenzióban pontosítják Marcsi tulajdonságait. A "Ki a szép?" kérdő mondat a tér dimenzióból kérdez rá egy pontra, a "Hát a Marcsi" típusú válasz pedig azt a pontot nevezi meg a térben (arra a pontra mutat), amelyre a kérdező rákérdezett.

A mondat nem tartalmaz idő dimenziójú adatot, hiszen a kérdező sem is az idő dimenzióra kérdezett rá, következésképpen a válasz nem tartalmaz ilyen dimenziójú adatot.

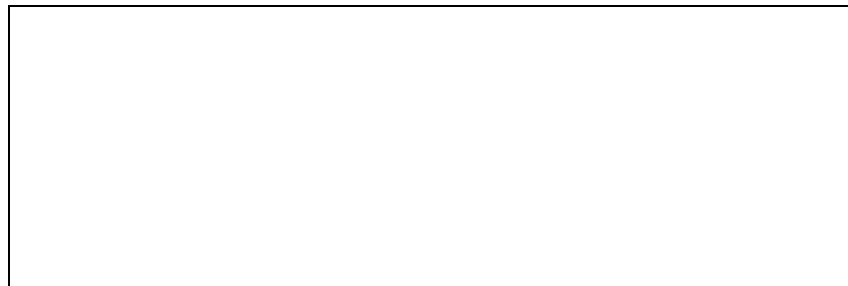
Hacsak: a múlt, ill. jövő idő hiánya a jelen időt implikálja (sugallja, jelenti) a magyaroknál, a magyar nyelvben. De erre még visszatérünk.

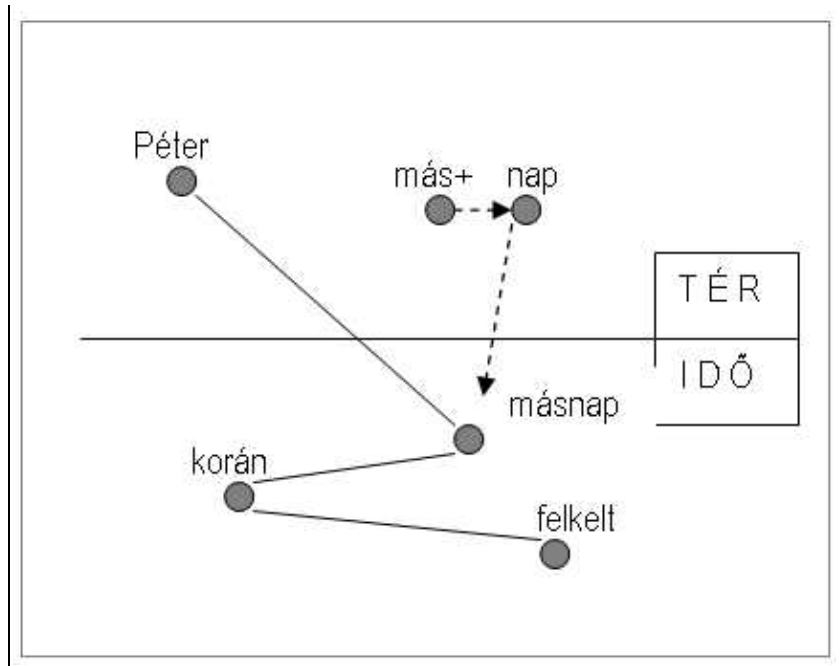
Még egy példa, és utána megfogalmazzuk, milyen az a tér-idő szemlélet, amely a magyar nyelvben benne van, amely olyan szorosan beleépült, hogy a hagyományos nyelvtani elemzés - az indo-germán mondat szerkezeti alapon épülő elemzés -, amelyet jelenleg tanítanak az általános iskolától kezdve végig a főiskolákon és egyetemeken, nagyon nehezen, ellentmondásokkal telve próbál vele megküzdeni, néha a szó szoros értelmében - próbálja legyőzni!, de sikertelenül. Mi, magyarok, szépen is tudunk beszélni magyarul, de ekkor az akadémiai szabályok mit sem érnek.

A példában először összekötjük a tér és az idő dimenziókat, majd csak az idő dimenzióban haladunk tovább.

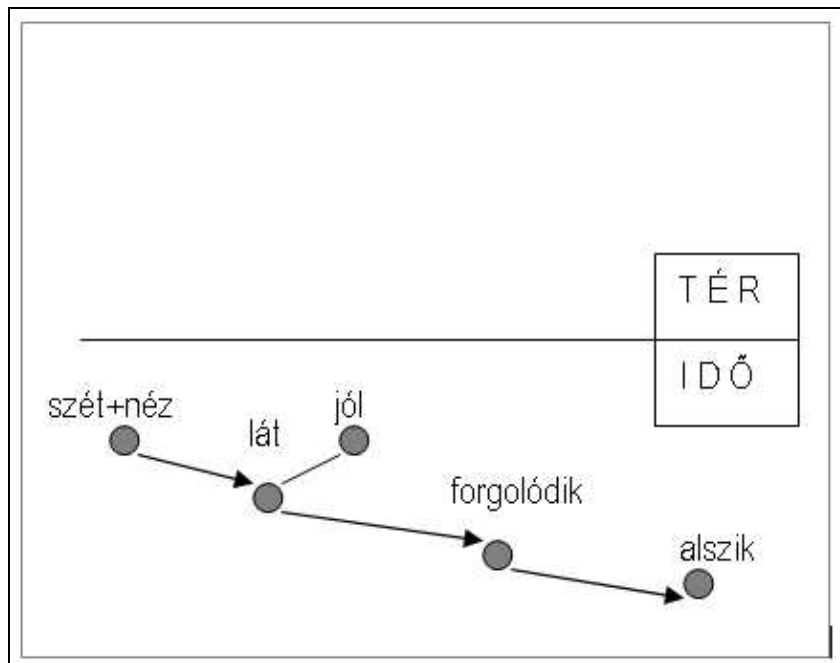
Péter másnap korán felébredt. Szétnézett, nem látott jól, forgolódott, azután visszaaludt.

A fenti mondatok tér-idő ábrája az alább látható.

.5. ábra. A 'Péter másnap...' kezdetű mondat tér-idő ábrája.

.6. ábra. A 'Szétnézett, ...' kezdetű mondat tér-idő ábrája.

A magyar nem beszél feleslegesen. Az első mondatban a tér dimenzióban már rámutattunk arra a személyre, akiről az idő dimenzióban beszélünk. A második mondatban ez a személy nem változott, tehát nem ugrottunk vissza a tér dimenzióba, hanem maradtunk az idő dimenzióban, és ott haladtunk előre, ahogy maguk az események is haladtak előre.

Ugyanezt megtehetjük a másik dimenzióban is: tegyük egy próbát, most az első mondat után csak a tér dimenzióban haladjunk tovább!

Íme a példa:

Pál korán lefeküdt. Piszkosan, csizmában, kabátban, sapkában.

Az első mondat összeköti a tér és idő dimenziókat (Pál - fekszik), de a következő már csak a tér dimenzióban pontosít (piszok, csizma, kabát, sapka).

Ezek után a magyar nyelv tér-idő szemléletét próbáljuk megfogalmazni. De előtte feltétlenül kihangsúlyozzuk a következőt: gondolkodásmódunk, világszemléletünk benne van nyelvünkben, nyelvünk pedig szabályozza, szabályozni tudja gondolkodásmódunkat. Hatalmas egymásra utaltság ez: gondolkodásmódunk feltétlen alakítja a nyelv szerkezetét, miközben nyelvünk szerkezete is visszahat gondolkodásmódunkra.

Azt is meg kell még vizsgálni, hogy a tér-idő szemlélet megfogalmazása mennyire kötődik, milyen mértékben köthető az ősi magyar nyelvhez? Továbbá: fenti kis példákból mennyire lehet általánosítani, pár mondat akár önkényesnek is nevezhető elemzéséből lehet-e az egész nyelvre vonatkozó állítást tenni?

Az egyikre azt válaszolnám: a szavak gyorsan jönnek-mennek, lecserélődnek, és a nyelv szerkezete marad meg a legtovább. És mi most a magyar nyelv szerkezetét vizsgáljuk, amely eltér az indo-germán nyelvek szerkezetétől, és ez csak onnan eredhet, hogy a magyarok eleve más nyelvi szerkezetben beszéltek. Így tehát a nyelv szerkezetének vizsgálata nyugodtan történhet mai szavakkal, mai fogalmakkal, mert azok magukat a szerkezetet, a felépítést nem kell hogy megváltoztassák.

A tér-idő szemlélet az ősi magyar nyelvben

A fenti példák mai magyar nyelven fogalmazódtak. Maguk a mondatok teljes értékű, teljesen érthető, a mai nyelvben pontosan így használt, vagy használható mondatok. Ezt nem lehet vitatni, illetve ha valaki ezen példamondatok magyarságát kezdené vitatni, az ahhoz lesz hasonló, mint amikor könyvet írtak arról, hogy a Titanic tengerjáró hajóval soha nem történt meg a híres katasztrófa. Ezzel kapcsolatban: ideig-óráig lehet vele sikereket elérni, de egyszer csak kifúj, kimerül a dolog.

Azt is le kell szögezni, hogy ez a szerkezet a magyar nyelv sajátja. A magyar nyelvnek az indo-germán nyelvektől eltérő szerkezete van, és ez a szerkezet a magyar nyelvvé.

Lehetséges, hogy más nyelvek is használnak hasonló szerkezetet, akkor azok rokonai a magyar nyelvnek. (Nem kívánok abba belemenni, hogy a magyar ezeket milyen kapcsolatban áll: a magyar vette át tőlük, vagy azok vették át a magyartól. Ami biztosan megállapítható: azok a nyelvek feltétlen nyelvi rokonaink, akik hasonló, esetleg u g y a n i l y e n szerkezeteket használnak!)

Abból indulok ki, hogy a mai magyar nyelvben megtalálható tér-idő szerkezet pontosan és egyértelműen - de úgy is lehet mondani: pontosabban és egyértelműbben - megvolt az ősi magyar nyelvben. Miért?

Ha primitívebbek voltak őseink, mint mi vagyunk, akkor azért. Primitív szabályokból hamarabb felépíteni egy nyelvtant, mint bonyolultból.

Ha okosabbak voltak nálunk - azért. Mert nem volt a gondolkodásukban sallang, vegyes, félremagyarázható dolog - megvalósították a tiszta és egyszerű kifejezést.

Azt a megállapítást tehetjük az eddigiek alapján, hogy az ősi magyar nyelvben a tér dimenziójú dolgok és az idő dimenziójú dolgok egymással egyenrangúak voltak, azok között elsőbbség bármelyik javára, nem szerepelt. A beszélő szándéka alapján döntötte el, hogy mely dimenziójú dolgokról és hogyan kíván szólni. A dimenziók egymással való kötelező összekapcsolása - fel sem merült.

Az ige a mondat magva?

A német nyelvtan állítása szerint a mondat magva az állítmány. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az állítást és annak igazságtartalmát legelőször a német, majd a magyar nyelv kebelén belül.

A mag szóra mi, magyarok előtt, egy kép jelenik meg: olyasmi, mint az őszibarack, és annak a magva, vagy alma, búza, dió - és annak a magva. A mag kisebb, mint maga a termés vagy gyümölcs, továbbá a mag benne van a termésben, leginkább annak közepén, legvédebb helyén található.

Mi a helyzet a német igékkel?

Az ige ragozott része kötelezően a 2. helyen áll a mondatban.

Ez nem azt jelenti, hogy a 2. szó az ige! Az első helyen álló mondatrész több szóból is állhat.

Az igének lehet nem ragozott része is. Egyébként a német nyelv is ragozza az igét bizonyos értelemben - egész pontosan a személyt jelöli az ige végén toldalék formában - nem tudták már levetni, miközben a nevek ragozását lecserélték... vagy hogy is van ez? Miért toldalékolják az igét, jelezve benne a személyt, miközben kötelezően az ige elé is odateszik a személyt? Ez így egy kevert dolog. A magyar nyelv is tudja keverni, de az a magyar nyelvben nem kötelező. Magyarul mondhatjuk: "Én eszem", de azt is mondhatjuk: "Eszem". A németben kötelező az "én eszem" szerkezet, vagyis a cselekvőt külön szóval jelölni KELL. Úgy tűnik, mintha az igék ragozását átvették volna, majd átálltak a toldalékolásról egy előtagos rendszerre, de az igéknél megmaradt (bennehagyták) a régi, korábbi rendszer egy elemét.

Azt feltételezni, hogy korábban létezett egy logikusan felépített és teljesen prefixumos rendszer, amelyet később úgy módosítottak, hogy az igéknél külön toldalékkal még egyszer jelölték a cselekvést végző vagy elszenvető személyt - ez semmilyen logika alapján nem indokolható. Hacsak nem a magyar nyelvre általánosan jellemző toldalékolás oly nagyon megtetszett nekik, hogy egy részét átvették...

A német ige nem ragozott része - ha van ilyen - a mondat végére kerül. Tehát a "mag" a mondat elején, a második helyen található, ha pedig van további része, akkor az a mondat legvégén. Olyan ez, mint egy keret. Keretnek, rájának hamarabb lehetne hívni, mint magnak. Vagy pedig kettéhasított mag, amely a két széle között tartalmazza a termést (gyümölcsöt). (A magyar fogalmak szerint ez egy hatalmas képzavar!) Az első helyen az alany áll. Az alany a király. Mindig az első hely illeti meg. Persze lehetséges, hogy a király visszavonul, ám ilyenkor nem vonul messzire: mivel a 2. hely mindenkor az igét illeti meg, mögé sorolódva elfoglalja a 3. helyet. Innen aztán már nem megy soha - sehová.

A német nyelv úgy hangsúlyoz, hogy a hangsúlyos mondatrész első helyre kerül, az ige ragozott része mindig a 2. helyen áll- ezt köbe vésték a német nyelv megalkotói -, a 3. helyen pedig a király: vagyis az alany található ekkor.

A fentiek, a szavak sorrendje alapján megállapítható, hogy a német nyelvben a legfontosabb az alany, ami az első helyen áll a szavak sorrendje alapján, továbbá: a fontossági sorrendben második az állítmány, ami a második helyen áll, kiegészítve azzal, hogy ha több szóból áll az állítmány, akkor az állítmány többi, nem ragozott része a mondat legvégére kerül.

A többi mondatrészek helyére ily erős megkötés már nem létezik.

Ez a megállapításunk egybevág a hagyományos nyelvtan által megkívánt elemzési sorrenddel: keresd meg először az alanyt a mondatban - a németek gyorsan megtalálják: vagy az első helyen vagy a harmadik helyen - majd keresd meg az állítmányt - az pedig mindig a második helyen található meg - a német nyelvben.

Csak szegény magyar nyelvű gyermekeink szenvednek ezzel, mert minálunk ilyen megkötések nincsenek.

Hogyan lehet mégis, hogy a németek az állítmányt tették meg a mondat magjának? Annak ellenére, hogy egyszerű kijelentő mondatban az alany áll első helyen, az ige csak a második helyen, továbbá minden mondan értelmezése is az alany megkeresésével kezdődik és csak utána - vagyis az alany után, tehát másodiknak - kerestetik az állítmány?

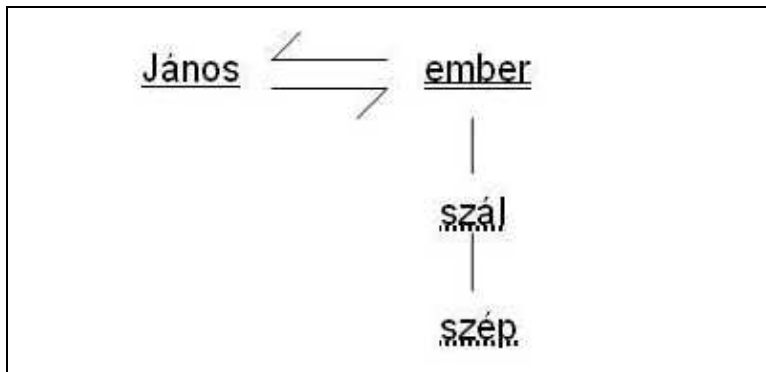
Egyszerű a válasz, egy példán bemutatom ennek okát. Tekintsük a következő mondatot:

János szép szál ember.

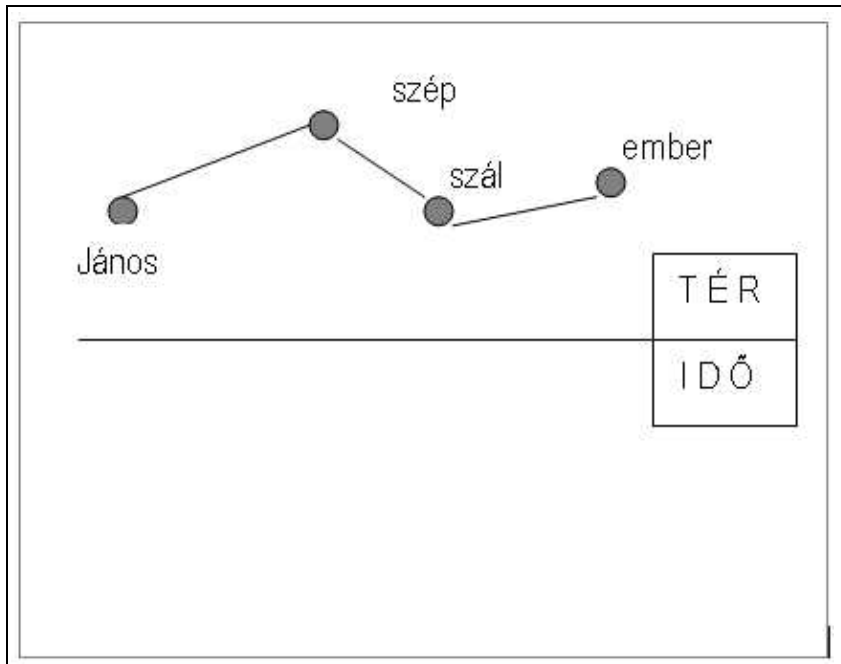
Itt minden csak az alany körül forog: az alanyt úgy hívják hogy János, az alany olyan ember, amelyik leginkább a szép szálhoz hasonlatos. Az alany tulajdonságait írta le a beszélő. Németül fenti mondat az alábbi szerkezetben fogalmaztatik meg: *János van szép szál ember.* A "szép szál ember" ekkor már nem az alanyhoz tartozik hanem az állítmányhoz (amely a "van" szó)! Azért, mert annak a bővítménye. Ha struktúrában rajzoljuk fel, akkor az állítmány alá kell felrajzolni. Az alanyhoz csak az tartozik, amit még elé be lehet suvasztani, vagyis a mondatnyi jelzőket. Minden mást már az állítmány kap, mint bővítményt. A "szép szál ember" az állítmány bővítményeként jelenik meg a német nyelvben, az állítmány pedig: a "van" szó.

A magyar nyelvben a jelen időt nem jelöljük fenti mondatban. Ha múlt időben akarjuk mondani, akkor abból *János szép szál ember volt* lesz. Tessék figyelni! Az idő dimenzió a "János szép szál ember" után jelenik meg, mivel a magyar nyelv - és gondolkodás - a "János"-t és a "szép szál ember"-t egy kategóriának tekinti, azokat egymástól el nem választja. A magyar nyelvben a "János" is, a "szép szál ember" is tér dimenziójú, a "szép szál ember" csak a "János"-t pontosítja, össze tartoznak s így azokat az idő dimenzió szét nem választja. Vagyis: magyarul a "szép szál ember" az alanyhoz tartozó mondatrész lesz, németül pedig az állítmányhoz tartozó mondatrész lesz.

A német nyelvben az állítmány viszi magával az alany bővítményeit is, így, innen nézve már megalapozott az az érvelés, miszerint az állítmány a mondat "mag"-va. Azért az állítmány, mert a német nyelvtan majdnem mindent az állítmány alá pakol, oda épít be, vagyis az állítmány túlsúlyos, mindent cipel, amíg az alany csak egészen sovány lehet.

.7. ábra. A 'János szép szál ember.' mondat ágrajza.

.8. ábra. A 'János szép szál ember.' mondat tér-idő ábrája.

Ősi magyar nyelv - fogalmak meghatározásai

Első próbálkozás.

Egy mondat egy gondolatot fejez ki, amely a tér és/vagy az idő dimenziójára vonatkozhat.

A térre vonatkozó gondolatokat a név kategóriájú, illetve a név kategóriához közel álló szavak, az időre vonatkozó gondolatokat ige kategóriájú, illetve az idő kategóriához közel álló szavak fejezik ki.

A mondat leghangsúlyosabb eleme a mondat elején található, vagy a külön hangsúlyt adó/jelentő szó használata esetén, az mellett.

Térre vonatkozó gondolatok

Először tekintsünk néhány példák csak térre vonatkozó gondolatokra.

Szép szál legény ez a Dani, csinos a ruhája, cipője.

Kicsi a bors, de erős.

Kinek a pap, kinek a papné.

Egy a jelszónk - a béke.

Egy az Isten.

Megjegyzés az első mondattal kapcsolatban: ahány tagmondat, annyi alany-állítmányi viszonyt keresünk a hagyományos elemzés szerint.

Mi az érdekes ezekben a mondatokban? - kérdezhető. Mindegyik értelmes, a második egy közismert közmondás, a harmadik úgyszintén. Értelmezésük nem okoz gondot, mindegyik egyértelmű.

Az az érdekesség, hogy nincs állítmány a mondatban! Nincs állítmánya a mondatnak! Mondanivalója van, de nincs állítmánya, nincs benne az az ige, amely az állítmány lelke és lényege lenne.

Hogyan lesz állítmánya a magyar mondatnak mégis? Úgy lesz - hagyományos nyelvtani elemzési módon - állítmánya a magyar mondatnak, hogy az e l s ő kérdés ami feltettetik az a következő: m i t á l l í t u n k ? És erre a kérdésre mindenképpen találtatik "valami", és az lesz a mondat állítmánya. Utána jön a következő kérdés: kiről/miről állítjuk (amit állítunk)?

Ezért létezik a mai magyar nyelvtanban névszói állítmány és a többi, nem igei állítmány.

Vagyis elvárjuk a magyar mondatról az állítmányt. Ezt az állítmányt - ha másképpen nem megy - azonosítják a mondat m o n d a n i v a l ó j á v a l. Ugyanakkor, ha bárki elvégzi fenti mondatok nyelvtani elemzését a szófajok alapján - mire találták ki a szófajokat? Nyilvánvalóan és egyértelműen e l s ő s o r b a n arra, hogy a szavakból hogyan - milyen rendezettséggel, nem csak összevissza - lehet értelmes mondatot felépíteni -, akkor a következőket találja: *szép* = melléknév (mondatban jelző), *szál* = főnév (mondatban alany) vagypedig melléknév (mondatban jelző), *legény* = főnév (mondatban alany), *ez* = mutatónévmás (mondatban kijelölő), *a* = névelő (mondatban), *Dani* = tulajdonnév (mondatban alany), *csinos* = melléknév (mondatban jelző), *a* = névelő (mondatban), *ruhája* = főnév (mondatban /birtokos személyjellel ellátott birtok/), *cipője* = főnév (mondatban /birtokos személyjellel ellátott birtok/). Ezek alapján nincs állítmány a mondatban, vagyis nincs olyan, amit a hagyományos nyelvtani elemzés technikájával kétszer lehetne aláhúzni.

Megjegyzés: a hagyományos nyelvtani elemzés jelöléseinek rövid áttekintése

- alany - aláhúzás egy vonallal
- állítmány - aláhúzás kettős (dupla) vonallal, más szóval: kettős aláhúzás
- tárgy - aláhúzás szaggatott vonallal
- jelző - aláhúzás pontokból álló vonallal
- határozó - aláhúzás hullámos vonallal

- továbbá: alany és állítmány legfelső sorban egymás mellé íratódnak, kölcsönösen egymásra mutató vonalakkal egymással összekötöttek, mellérendelő viszonyban állnak

Ha fenti példamondatokban a szereplő szavakat szófajilag meghatározzuk, akkor azok között egyszer sem jelenik meg ige, amit rögtön és azonnal állítmányként megjelölhetnénk a mondatban.

Vagyis itt van egy trükk a hagyományos nyelvtani elemzésben. A trükk a következő: ahelyett, hogy szófajilag elemznék a magyar mondatot, és a szófaji elemzés alapján magától kiadódna a mondat szerkezetének és a benne szereplő szavaknak a mondattani szerepe, ahelyett nem a szófaji elemzés eredményéből és eredménye után határozzák meg a mondat szerkezetét, hanem - és itt jön a trükk - szabadjára engedik a nyelvtani elemzést végző fantáziáját: keressen benne állítmányt! Tegye fel a kérdést: mit állítunk? és találjon rá választ! Akkor is találjon rá választ, ha ez elsőre nem megy. Akkor tegye fel a kérdést emígyen: Mi a mondat mondanivalója? Mert hát minden mondatnak (pontosabban kijelentő mondatnak) kell legyen mondanivalója! Tehát állítmány mindeképpen található, akkor is, ha szófajilag semmi sem támasztja alá, hogy az a szó - vagy kifejezés - állítmány legyen vagy lehessen.

Hogyan lehet a trükköt kivédeni?

Nem kell feltenni a kérdést: mit állítunk? Nem szabad az elemzés sorrendjébe beavatkozni. Nem kell azt a kérdést sem feltenni, hogy ki vagy mi az alany? Kivel, mivel történik az, ami történik?

Nem kell semmilyen kérdést feltenni a mondat elemzése közben, hanem - és ez a tiszta, megalkuvás nélküli út - csakis a szófajok alapján felépíteni a mondat képét, szerkezetét.

Tekintsük meg Danis példamondatunk (*Szép szál legény ez a Dani, csinos a ruhája, cipője.*) hagyományos elemzését. Fentebb elvégeztük a szófaji elemzést, de még nem rajzoltuk fel a mondat szerkezetét. A szerkezet felrajzolása előtt elkezdjük "faggatni" a teljes mondatot, hogy az válaszoljon nekünk. Az első kérdésünk: Mit állítunk? Nem azt állítjuk, hogy "Dani", hanem azt állítjuk, hogy "szép szál legény" Nem tudom észrevették-e, hogy m á r é r t e l m e z t ü k a mondatot, és **a mondat értelmezése után próbáljuk azt a szerkezetet megtalálni, ami alapján (majd) értelmezzük a mondatot...** Tudom, ellentmondásosan hangzik, amit mondok, de ez a helyzet. Itt található egy logikai bukfenc! Az egész nyelvtani elemzést azért készítendő, hogy világossá váljon, hogyan épül fel a mondat szerkezete, és a mondat szerkezete alapján szülessen meg a mondat értelmezése, amelyben kiviláglik a mondat értelme. Ehelyett egymás mellé dobált szavakból próbáljuk - a hagyományos nyelvtani elemzési módról beszélek - kiszedegetni a minket érdeklőt, és beletenni abba a szerkezetbe, ami megfelel, meg fog felelni a mondat értelmezésének.

Visszatérve a hagyományos elemzésre, először is feltesszük a kérdést: mit állítunk? (Ehhez persze először is elolvassuk a teljes mondatot.) Azt állítjuk, hogy "szép szál legény". No, itt egy kis problémával találkozunk: három szóból áll a válasz, megengedhető ez? Lehetne hogy csak kettő szóból álljon, vagy esetleg hogy csak egy szóból? Ekkor kezd a nyelvtani elemző kísérletezni. Mert ez a nyelvtani elemzést nem a szavak szófajára támaszkodik, sem azok viszonyított sorrendjére, hanem a nyelvtani elemző kísérletére, annak egyéni elképzeléseire! Ez történik jelenleg a hagyományos nyelvtani elemzésnél. Ott tartottunk, hogy lehet-e csonkolni azt az állítmány, hogy "szép szál legény"? A "szép" szót levághatjuk az elejéről, szófajilag melléknév, mondatban jelző. Marad a "szál legény". Most vagy tovább kísérletezünk, és a "szál"-at is levágjuk, ekkor maradna a "legény" mint állítmány, vagy együtt hagyjuk őket, és azt állítjuk, hogy "szál legény".

Ha együtt hagyjuk a "szál legény"-t állítmányként, akkor előtte a "szép" szófajilag melléknév, mondatban, mondattanilag jelző lenne, hogy nézne ki egy jelző az állítmány előtt? Állítmányhoz (igei állítmányhoz) csak határozó tartozhat, jelző nem (tehát: szép ülök - nyelvtanilag helytelen, de: szépen ülök - nyelvtanilag helyes). Ja, igaz, azóta már kitalálták, hogy állítmányként főnév is szerepelhet, bocs, akkor mehet a dolog.

A józan ész berzenkedik az ellen, hogy a mondat állítmánya a "legény" lenne. Ugyanígy nem tetszést vált ki a "szál legény" is, mint mondanivaló, mint állítmány. Az igazi a "szép szál legény" lenne állítmányként, hiszen ez így együtt fejezi ki azt, amit állítunk. Nem azt állítjuk, hogy Dani legény, hanem azt állítjuk, hogy szép szál legény!

Tehát a nyelvtani elemzést hagyományos módon végző gondolkodik, egy kicsit berzeng, de hát neki végig kell elemezni a mondatot, meg kell találnia a választ a feltett kérdésre: mit állítunk?

Ez a kérdés a csapda. Ez a kérdés a trükk, amivel durván beleszólnak a magyar mondat elemzésébe, annak értelmezése után.

A probléma: nem a szófaji elemzés és a sorrendiség alapján történik a mondat szerkezetének felépítése, ami után értelmezendő a mondat, hanem a szófaji elemzést sutba dobva a mondat értelmezése után, a szófajokat csupán csak tanuként megidézve és rájuk mutogatva történik a mondat szerkezetének felépítése.

Mi a megoldás?

A mondat szerkezetét a szavak sorrendisége és szófajaik alapján lehet és kell felépíteni. Nincs kérdés a felépítés során, nincs mondat értelmezés a felépítés során, nincs olyan, hogy már kimagoztuk a mondat mondanivalóját, és az segít a mondat szerkezetének felépítésében. A mondat szerkezetének felépítése csakis és kizárólagosan a szavak sorrendje és szófaja alapján történjen!

Biztos vagyok benne, hogy ez a megoldás - de bátran lehet követelménynek is nevezni - korábban mások által is megfogalmazódott már. (... ide kellene egy kis kitekintés...)

Tekintsük Danis példamondatunk nem hagyományos elemzését, balról jobbra haladva, soha nem figyelembe véve a vizsgált szó utáni szót vagy szavakat, és a hagyományos nyelvtani fogalmakkal. 'Szép' - jelző, 'szál' - jelző/alany, 'legény' - alany, ez - kijelölő jelző, a - mutató szó, Dani - alany, 'szép' - jelző, a - határozott névelő, 'ruhája' - birtokos jelző, 'cipője' - birtokos jelző.

Ezen eredmények alapján építsük fel mondat szerkezetét. Ne kérdezzünk semmit, és főleg: ne értelmezzük előre a mondatot, mielőtt felrajzolnánk a szerkezetét!

A mondattanról

Hagyományos nyelvtanunk saját alapjait APOLLÓNIOSZ DÜSZKOLOSZ görög grammatikus tevékenységéhez (i. sz. 2. század) szokta levezetni, aki azt vizsgálta, hogy a különböző szófajokhoz tartozó szavak hogyan, milyen szabályok szerint alkotnak érvényes szerkezeteket. Ő maga az alábbi csoportokat határozta meg: névszó, névmás, ige, névelő, és előjárók.

Megjegyzés: A névszó, névmás és névelő a tér fogalmához kapcsolódik, az előjárók mindkettőhöz (ezt az elemző rendszert nem a toldalékoló (ragozó) nyelvekhez találták ki!) és végül az ige az IDŐ fogalmához kapcsolódik.

DIONYSIOS THRAX (I. E. 100 körül) által kínált mondatmeghatározás: "A mondat szavaknak olyan összeállítás, amely teljes gondolatot fejez ki." PRISCIANUS (i. sz. 6. sz.) meghatározása ehhez nagyon hasonló: "A mondat szóknak összevágó rendje, amely teljes értelmet fejez ki."

Ezekkel a meghatározásokkal azonban nem voltak elégedettek a nyelvekkel tudományos alapon foglalkozó kutatók, így sikerült elérni, hogy JOHN RIES (1857-1933) a mondatról írt könyvében az elmúlt korokból 150 meghatározást ad, EUGEN SEIDEL pedig (1935, Geschichte und Kritik der wichtigsten Satzdefinitionen - Jena) nem sokkal később már kétszázhuszat idéz.

Az ok egyszerű: egyik meghatározásra sem lehet logikus, zárt és működő nyelvtani elemzést építeni. Mindegyik nyitva hagy kérdéseket, amelyek megválaszolásra várnak, és ezek megválaszolásának alapját újabb és újabb meghatározásokkal próbálják elérni.

A hivatalos (akadémiai) nyelvtan egyik meghatározása a következő: "A mondat a beszédnek két vagy több, nyelvtani szabályok szerint megszerkesztett (ritkábban egy, esetleg grammatikailag szerkesztetlen) szóból álló alapegysége, mely a beszélőnek egy valóságra vonatkoztatott, kerek tudattartalmát s ehhez való állásfoglalását fejezi ki, s amelyet az esetleges előző vagy következő mondatról a szerkesztés különféle nyelvtani eszközeinek viszonylagos lezártága jellemez - ide értve a zeneiét (mondatfonetikaiét) is" (MMNyR. II, 19).

Ha kedves olvasó azt hiszi, hogy most elő fogok rukkolni egy újabb mondatmeghatározással, ki kell ábrándítsam: nem. Minél hosszabb egy meghatározás, annál zavarosabb és kétségbeesítőbb. A gondolat (a beszélő gondolata) szavakkal, sőt gesztusokkal, hanglejtésekkel is kifejezhető, és ha ezt a hallgató helyes módon (azonos módon) értelmezi (nem úgy, mint ahogyan egy magyar ember fejrázását bulgár testvéreink), akkor én kifejeztem a gondolatomat, és ő (a hallgató, a befogadó) azt helyes módon értette is. Hogy aztán ez a gondolat a térre vagy időre vagy mindekettőre vonatkozott, ez már teljes mértékben a helyzettől és a mondanivalótól függ.

Nem lehet előre kijelenteni, hogy csak az a gondolat teljes, amely tartalmaz úgy térre, mint időre vonatkozó útmutatást, adatot. Ha az a gondolatom, hogy "Péter és Pál", és nem érdekes hogy mikor és mit csináltak, vagy fognak csinálni, hanem csak a személyek az érdekesek, akkor ez a gondolat ki van fejezve, a hallgató megérti, és helyére teszi, értelmezi és érti. Ha az a gondolatom, hogy "Nem!", és ezt úgy fejezem ki, hogy a hallgató azt érti - akkor ennyi volt az a gondolat, amit közölni akartam.

Egy gondolat nem attól lesz teljes, hogy egyaránt van benne egy térre és egy időre vonatkozó adat. Egy gondolat mindig teljes, ha kifejezi az őt létrehozó gondolatát, szándékát. Úgy fejezi ki, hogy azt a befogadó(hallgató) is közel azonos módon érti.

Ez egyben válasz arra a kérdésre is, hogy vannak-e hiányos mondatok, kerek mondatok, olyan mondatok, amelyek önmagukban is teljesek, míg mások a szöveggörnyezetükből kiszakítva szinte érthetetlenek. És a válasz a következő: nincsenek hiányos mondatok, hiszen nem akar a beszélő mindig minden gondolatot feltétlen a tér-idő dimenziókba gondosan becsomagolni, úgy, hogy minden mondatában feltétlen ott legyen a tér meghatározása is és az idő meghatározása is. Egy magyarul gondolkodó és beszélő ember azért nem akarja, mert egyszerűen nem így gondolkodik.

Példát bemutatva, magyar ember számára egyszerű és érthető az alábbi szöveg:

Ott, az a kicsi, barna, hátul. Megfoglaljuk, megsütjük.

Tökéletesen érthető: az első mondatban a tér dimenzió jelenik meg, a hagyományos nyelvtan alanya; erről szól a mondanivalónk, erről szólunk. A második mondatban a hagyományos nyelvtan állítmánya szerepel, vagyis mit fogunk vele csinálni.

Persze lehet kötekedni, hogy a második mondat alanya mi vagyunk és nem az előző mondat alanya! Jó, módosítsuk a következőre akkor a második mondatot:

Mindjárt megáll és körülnéz.

Ebbe már nem lehet belekötni, mert ez valóban az állítmánya annak, amihez az alanyt az előző mondat szállította.

A mondat az a gondolati egység, amelyet a beszélő egyszerre közölni akar.

Itt még egyszer kiemelendő az alábbi: a tér és az idő dimenziójának - hagyományosan ez egybeesik az alannal és az állítmánnyal - együttes megléte általában akkor szükségeltetik (a logika szintjén) egy mondatban, ha a beszélő gondolata kifejtésének az elején van. Ha új a hallgató számára úgy az alany, mint az állítmány. Ha azonban akár valamelyik, akár mindekettő már ismert, akkor a gondolat további kifejtéséhez nem szükséges mindkettőt - újból és állandóan - megnevezni.

Az jó volt? Az nem volt jó. Mért nem volt jó az? Lehetett volna jó is az!

Fenti mondat borzalmasan hangzik, mert magyartalan, nyelvünkötől és gondolkodásmódunktól teljesen idegen.

Megjegyzés: helyesen(vagy legábbis helyesebben): "Jó volt? Nem. Mért? Lehetett volna." ugyanis az "az" által rámutatott tér dimenzióban meghatározott dolog a beszéd folyamán nem változott.

Nyelvünk ugyanis tömör - ami ismert, azt nem ismételtetjük. Ha kétségeink vannak, rákérdezzünk.

A mondat fogalma - a Magyar grammatika szerint

Érdemes egy pillantás vetni a jelenleg érvényes egyetemi állásfoglalásra, mit ír a mondatról a most érvényes egyetemi tankönyv? (Magyar grammatika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.,2000.)

"A mondat fogalma. A mondatnak a nyelvészeti szakirodalomban többféle szempontú megközelítése és ennek megfelelően többféle meghatározása létezik. Egy sincs azonban, amely alkalmas lenne a mondat jelenségének definiálására." (369. oldal)

Vagyis a fentiek azt mondják: van egy tudományunk (nyelvtudomány), amely használja a mondat fogalmát, azonban egyik meghatározás sem jó, mert egyik sem határozza meg a mondatot (*mint jelenséget*) !

Megjegyzés: Fiatal nyelvészek, elöttetek a lehetőség! Találjatok végre egy olyan meghatározást, amely "definiálja a mondat jelenségét"! Mert bizony az elődök, lett voltak bármely nagy nyelvészek, a mondat jelenségét nem tudták definiálni.... - állítja a jelenlegi egyetemi tankönyv.

Idézett mű a továbbiakban az alábbi megközelítéseket ismerteti:

- logikai megközelítés, amelyben a mondat jelentése két részre bontódik: propozícióra vagy dictumra és modusra vagy módra;

- formális megközelítés, mint egy szó, lezárt intonációs szerkezet vagy szintaktikailag szabad forma (hozzátéve intonációs képletüket);
- lélektani megközelítés;
- funkcionális megközelítés, amelynek elemei lehetnek 1) a mondás mint cselekvés (lokúció), 2) a mondással cselekvés (illokúció) 3) a mondás által valami elérése (perlokúció).

Tanulmányozva fenti megközelítéseket és meghatározásokat, egy gondolat tér állandóan vissza: a szakkifejezések használata nem mindig szükségszerű, viszont használata kiválóan alkalmas arra, hogy elfedje a mondanivaló tisztaságát és logikáját. Nem látszik tisztán a mondanivaló, hiszen annak megéréséhez tisztázni kellene a szakkifejezés tartalmát, azonban még magát a mondatot sem sikerült definiálni (lásd fentebb), akkor az öt elemző szakkifejezések definiálása miért lenne sikeresebb? És ha mégis sikeresebb, továbbra sem tudjuk, mit elemzünk...

Nem tudjuk, mit elemzünk - hiszen a mondatot nem sikerült meghatározni (én most a hivatalos tankönyv tartalmáról beszélek), ill. egyik meghatározást sem fogadtuk el, de azért elemezzük, méghozzá olyan készlettel, amely meghatározásai, definíciói szakmai szakkifejezések arca mögé bújtattak. Természetesen vettem a fárdságot, és belemélyedtem a szakkifejezésekbe. Nyugodtan mondhatom - a szakkifejezések definíciói méltó párjai a mondat definícióinak, amelyek közül a hivatalos nyelvtankönyv egyet sem fogad el. Vagyis: lehet vele dolgozni, hatalmas munkát lehet végezni, az eredmény azonban nem egyértelmű.

A mondat fogalma az ősi magyar nyelvben

A mondat az a gondolati egység, amelyet a beszélő egyszerre közölni akar.

Elég sok példát bemutattam az előzőekben, amelyek példázták, mennyire fontos az a momentum a meghatározásban, hogy az egyszerre, "egy csomag"-ba becsomagolt mondandót tekinthetjük egy mondatnak.

Ha a beszélő mondanivalója az hogy "nem", akkor lesz az a mondat, amit megfogalmaz, bármilyen nyelven is teszi azt. Ezt a mondatot minden nyelven el lehet mondani és minden nyelven meg fogják érteni. Ez azért tekinthető mondatnak, mert a beszélő gondolatát fejezi, és ő (a beszélő) most - egyszerre - csak ezt a gondolatát akarja közölni (a hallgatónak, a másikkal).

Tekintsünk még néhány hasonló, egy szavas mondatokat, és vizsgáljuk meg, hogy mit is jelentenek, vagyis milyen értelemmel bírnak, milyen teljes mondatban lehet azok tartalmát megfogalmazni.

- *Brrrrrr* (Hideg van, fázom.)

- *Nahát!* (Nagyon csodálozom. Ez igen meglepett (engem).)

- *Király!* (Ez nagyon tetszik! Nagyon jó!)

- *Ajaj!* (Baj van! Bajban vagyok!)

A fenti példákat a mai magyar nyelvből vettük, de mint korábban utaltunk rá, a nyelvtani szerkezet állandóságát feltételezve, elődeink is ugyanígy, hasonló módon tudtak egy szóval egy gondolatot kifejezni. Tehát fenti példákat tekintve a beszélő egy szóval közölte az a gondolatot, amit ki akart fejezni, és ha megvan az összhang a hallgatónak, vagyis a hallgató számára ismertek fenti egyszavas kifejezések mögöttes tartalmai, kiegészítve azzal, hogy ugyanazt érte alatta, mint a beszélő, akkor minden rendben van....

Fenti definícióhoz egyáltalán nem kapcsolódik szükségszerűen az, hogy logikai szinten a mondat akár alanyt, akár állítmányt tartalmazzon. Az meg, hogy mindeketűt egyszerre, egy mondatban tartalmazza - végképp nem (az szinte határesetnek tekinthető).

Viszont. A m o n d a n i v a l ó szempontjából nézve a mondatokat (és nem egy mondatot), az (a mondanivaló) akkor válik érthetővé a hallgató számára, ha a beszélő már "bemutatta" azt akiről/amiről mondani akar valamit - vagyis van alanya a beszédnek (és nem a mondatnak), és elhangzott az is, amit el akart róla mondani - vagyis van (hagyományos nyelvtan szerinti) állítmánya a beszédnek (és nem a mondatnak). Ekkor lesz érthető a befogadó (hallgató) számára a beszéd (de nem az egyes mondat) és benne annak mondanivalója. Mert egyáltalán nem szükségszerű, hogy ez a két logikai elem egy mondatba legyen belepréselve.

Ez egy komoly eltérés az ősi magyar nyelvben való mondatmeghatározás és az indo-germán nyelvekben használatos l o g i k a i mondatmeghatározás között. Eme utóbbi egy mondatban keresi a logikai alanyt és állítmányt, az ősi magyar nyelv meg a beszédben -ami több mondat is lehet - keresi a beszéd alanyát és állítmányát.

Alany - állítmány, TÉR - IDŐ kapcsolata

Az alanyt mindig a TÉR dimenzióban, az állítmányt leghamarabb és leginkább az IDŐ dimenzióban keressük. A német nyelvtan az állítmányt kötelezően az IDŐ dimenzióban keresi.

Tekintsük az alábbi mondatokat:

Pistike játszik.

Balázs számítástechnikai szakember. Kikelet a lány

Lassan enni - egészséges.

Az első mondat tipikus alap-mondat, minden nyelvész megnyalja a szája szélét, olyan rendes ez a mondat! Névtérből vesszük a mondat alanyát (Pistike) és az igetérből az állítmányt (játszik).

A második mondatban a névtérből lett véve az alany is meg az állítmány is. Értelmes mondat, ragyogóan boldogul vele a hagyományos nyelvtan is. Ezután tekintsük a harmadik mondatot: az igetérből vettük a mondat alanyát és a névtérből az állítmányt! A mondat alanya az "enni" szó (bizonyítékként a "lassan" határozószó pontosan jelzi hogy itt ígéről van szó -, határozószó csak ige előtt szerepelhet, névszó előtt nem).

Negyedik mondat nincs, mert olyan mondatot, amely értelmes lenne, és IDŐ dimenziójú lenne benne úgy az alany, mint az állítmány - nem sikerült találni.

Az eddigi vizsgálódások alapján a következőket állapíthatjuk meg: ha egy mondatban szerepel mind az alany mind az állítmány, akkor:

- alany=TÉR - állítmány=IDŐ - párosítás lehetséges
- alany=TÉR - állítmány=TÉR - párosítás lehetséges
- alany=IDŐ - állítmány=TÉR - párosítás lehetséges
- alany=IDŐ - állítmány=IDŐ - párosítás nem lehetséges!

Szétszedtünk mindent

Ha megnézzük meddig jutottunk, azt találjuk, hogy sikerült szétszedni mindent, ami eddig egyben volt.

Eddig egy mondaton belül volt definiálva az alany és az állítmány. Mi ezt szétszedtük, és azt mondtuk, hogy: a beszéd mondatokból áll, és a beszédnek kell legyen alanya és állítmánya, nem a mondatnak.

Eddig az alanyt hallgatólágosan a név-térben, vagyis a TÉR dimenzióban keresték, az állítmányt pedig az ige-térben, vagyis az IDŐ dimenzióban, ezekről viszont kiderült, hogy egyáltalán nem szükségszerű, hogy a beszéd alanya TÉR, az állítmányi rész pedig IDŐ dimenziójú legyen.

Ezeket a hol hallgatólágos, hol pedig határozottan megfogalmazott korlátokat lebontva egy sokkal jobban használható rendszert lehetne felépíteni - amit viszont még nem tettünk meg.

Tehát a korlátok lebontása után nem történt még meg annak az elemzési eszköznek és módnak a bemutatása, amellyel az eddigi eszközök és módszerek sikerrel lecserélhetők lennének.

A következőkben tehát majd megpróbáluk úgy összerakni a szétszedett dolgokat, hogy azok jobban működjenek, mint a korábbi nyelvi elemzéssel.

A szófajokról

Mi a szófaj? A szavak csoportosítása. Ahogy az élővilágban meghatározzák a növények, állatok fajait, úgy a szavakat is besorolják olyan csoportokba, amely csoportok megléte és használata üdvösnek bizonyul valamely adott szempontból.

Ha valaki felüt bármilyen szótárat, abban az idegen nyelvű szavak mellett mindig feltüntetik, hogy maga a szó melyik csoportba tartozik *m o n d a t k é p z é s s z e m p o n t j á b ó l*; így lehet az például: ige, főnév, melléknév stb.

Ez a szavak egyik legrégebbi osztályozási módja, hiszen ez szabja meg, hogy egy adott szó valamely mondatban hol, milyen szerepkörben jelenhet meg. Hogy mennyire fontos ez a fajta csoportosítás, azt az alábbi rövid példákban láthatjuk:

Pisti menni. Szép ül. Ez egy szépen, hasznosan könyv.

Csupa helytelen mondat, mert szófajilag oda nem illő szavak szerepelnek a mondatokban. Így természetesen a mondat nem érthető, ha mégis valahogy értelmezhető, akkor az sokszor nem egyértelmű a hallgató számára, vagy nem azonosan értelmeződik, mint ahogyan a beszélő azt gondolta.

A helyesen felépített mondat tehát erősen kötődik egy olyan szerkezethez - amelyből persze sok lehet -, amely szófajilag előre meghatározott. Melyek ezek közül az alapszerkezetek?

Hagyományos nyelvtani fogalmakkal a magyar nyelvben az alábbi alapszerkezetek jelennek meg:

- melléknév + főnév
- határozószó + ige

még hozzá ebben a sorrendben. Példák: szép ház, kicsiny asztal, gyorsan fut, hebegve beszél. A sorrend felcserélése sokszor megkérdőjelezi az egész mondat tisztaságát és értelmét, pl. a "mindig hebegve beszél" mondatban a határozószó és az ige felcserélése - "mindig beszél hebegve" olyannyira értelemzavaró, hogy a hallgató nem érti, mit akar mondani a beszélő. Pedig ugyanazokat a szavakat használta, ugyan az lenne a mondat, "csak éppen" két szót felcserélt, amely a mondat tisztaságát teljesen elrontotta és azt érthetlenné vált.

Ez a magyarázata annak, hogy miért voltak érthetetlenek a korábban bemutatott helytelen mondatok. Ugyanis egyik sem tartotta be a magyar nyelvtani alapszerkezeteket. A mondatok helyesen a következők:

Pisti megy. Szépen ül. Ez egy szép, hasznos könyv.

Tehát vannak a magyar nyelvben olyan alapszerkezetek amelyek megbontása kérdésessé teszik a mondat értelmezését, megértését.

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy bármilyen más nyelv alapszerkezetét is vizsgálja és összehasonlítsa a magyar nyelv régen használt, vagy jelenlegi alapszerkezeteivel. Ami itt és most fontos, az annak a bemutatása és hangsúlyozása, hogy vannak nyelvtani alapszerkezetek, amelyek betartása fontos. És a szavak csoportosítását a továbbiakban csak abból a szempontból elemezzük, hogy a nyelvtani szerkezet kiépítése során mely csoportba sorolható.

Van viszont még egy dolog, amire érdemes az magyar nyelv alapszerkezeteinek felépítésével kapcsolatban rávilágítani, ez pedig az elől hangsúlyozás. Ugyanis a magyar nyelv mindig elől hangsúlyos, előre helyezi a mondanivaló legfontosabb elemét - vagy elemeit -, és csak után következnek a hangsúlytalanabb elemek. Innen nézve, ha egy ház nagyságát akarjuk kiemelni, azt mondjuk: "nagy ház", amíg viszont ha nem akarnánk ezt tenni, hanem hangsúlytalanul mondanánk, akkor lehetne "ház nagy" is. Néhány példa: "*Az a ház nagy is, szép is. Hogyan fürdik? Fürdik rendszeren.*" Ezekben a példákban a szokásostól eltérően hátra került a melléknév meg a határozó, mégpedig azért, mert nem kaptak hangsúlyt - a beszélő szándéka szerint. Nem azt akarta mondani a beszélő, hogy "Hú, de nagy és szép az a ház!", hanem csak elismerte, hogy nem kicsi és nem csúnya; a másik mondatban nem azt hangsúlyozta, hogy rendszeren fürdik, mert akkor előre tette volna, hanem csak kiegészítette a cselekvés leírását, azonban nagyobb hangsúly nélkül. Ha a magyar nyelvből elvennénk az elől hangsúlyozás tulajdonságát, akkor nyilvánvalóan teljesen helyes lenne a főnév + melléknév és ige + határozó szerkezetek állandósult használata.

A szófajokról a továbbiakban tehát elsősorban a mondatban elfoglalt helyük és szerepük szempontjából fogunk foglalkozni.

Szófajok - a Magyar grammatika szerint

A szófaji felosztás három szempont együttes figyelembevételére alapszik, úgymint: 1) a szó mondatbeli funkciója, 2) a szó alaktani viselkedése és 3) a szó jelentése.

Ezek alapján három nagy osztályt határoztak meg, úgymint:

- alapszófajok (ide tartoznak: ige, főnév, melléknév, számnév, csak korlátozottan toldalékolható határozószavak, átmeneti szófajú igenevek, névmások)
- viszonzszavak (ide tartoznak: segédigék és származékaik, névutó, igekötők, kötőszavak, kommunikációs-pragmatikai partikulák (nem mondatrész!), névelők és tagadószavak)

- mondatszavak (ide tartoznak: indulatszavak, interakciós mondatszavak, módosító- és hangutánzó szavak)

A mérnöki gondolkodásmód a következőket súgja: egy szempont szerint szétválogatva az elemeket két csoportot lehet létrehozni: az egyikbe azok az elemek kerülnek, amelyek megfelelnek, a másikba pedig amelyek nem felelnek meg a szempontnak. Ha két szempont szerint csoportosítunk, akkor négy csoportra számíthatunk. Például ha egy középiskolai osztály tanulóit a következő két szempont szerint csoportosítjuk: fiú-lány, alacsonyabb vagy magasabb 170 cm-nél, akkor négy csoportra számíthatunk. Három szempont szerinti csoportosításnál az eddigi négy csoport még két részre osztható: az egyik megfelel a harmadik szempontnak, a másik nem. Ez nyolc lehetséges csoportot ad ki.

Három szempont együttes figyelembevétele való csoportosítás 8 csoportot ad ki matematikailag, azonban csak három nagy osztályt határoztak meg a nyelvészek. Mi van a többivel, a maradék öttel?

Szófajok az ősi magyar nyelvben

A szófaji felosztás egyetlen szempont szerint történik: úgymint őseink tér-idő szemlélete, és viszonyulásuk mindehhez. Következésképpen fog előállni - hangsúlyoznám még egyszer: k ö v e t k e z m é n y -ként fog előállni az, hogy a mondat építés során hol és hogyan lehet az adott szót használni, vagyis a szó mondattani funkciója.

Ez a megközelítés alapvetően eltér a hagyományos nyelvtan által megfogalmazott megközelítéstől, miközben sokkal egyértelműbb és szélesebb alapra fekteti a szavak csoportosítását.

Ezzel egyidőben azt is látnunk kell, hogy a szavak másfajta csoportosítása, mint az lefektetett, elfogadott és használt a környező, indo-germán nyelvtani alapú nyelvet beszélő szomszédainknál, tehát az attól eltérő csoportosítás komoly fejtörést okozhat, vagy fog okozni mindazon nyelvészek számára, akik a magyar nyelvet, függetlenül annak saját belső felépítésétől és tulajdonságaitól, megpróbálják az indo-germán nyelvekhez kifejlesztett, és azokban jól működő fogalmak és meghatározások alapján u g y a n o l y a n s i k e r e s e n elemezni. Ez az, ami nem fog menni, csak mindig egy bizonyos szintig, egy bizonyos pontig.

Ezt az összehasonlítást persze szükségszerű is elvégezni, és ezt a munkát a hivatalos nyelvészet fel is vállalta, végzi is rendületlenül. Ám de ennél többet nem tesz.

Nyelvünk alapszerkezetei más logikára épülnek, saját tér-idő szemlélete van, amelyet jelen tanulmányban próbálok bemutatni.

Az ősi magyar nyelvben a szavakat alapvetően három csoportba érdemes/lehet osztani, amelyek a következők:

- tér
- idő
- viszonyulás mindehhez

A TÉR-hez kapcsolódnak a nevek és azok kiegészítői, az IDŐ-höz az igék és azok kiegészítői, a többi a beszélő, a világot és önmagát megismerni akaró ember viszonya, VISZONYULÁS-a mindehhez.

A hagyományos nyelvtani elemzőkészletet használva a csoportosítás a következőképpen néz ki:

N É V	I G E	VISZONY
főnév melléknév névelő névmás melléknévi_igenév névutó	ige határozószó határozói_igenév segédigék főnévi_igenév igekötő	kötőszó partikula tagadószó indulatszó interakciós módosítószó hangutánzó_szó
T É R	I D Ő	VISZONY

Példák: főnév - haza, ház, öröm; melléknév - nagy, szép; névelő - az, egy; névmás - valaki, akárki, én; melléknévi igenév - írott, írandó, író; névutó - előtt, mellett; határozószó - olvasva (igéből képzett), egyenesen (főnévből képzett), most; segédigék - volta, lenni; igekötő - fel, le, meg, el; főnévi igenév - menni, enni, aludni; kötőszó - és, ha, mert; partikula - aligha, bizony, csaknem; tagadószó - ne, nem, se; indulatszó - jaj, ah; interakciós szavak - izé, szóval; módosítószó - biztosan, feltehetően, állítólag; hangutánzó szó - bumm, csitt-csatt; Megjegyzés: a példák a hagyományos nyelvtan saját példái, és csak arra szolgálnak, hogy az olvasó jobban tudjon tájékozódni. Nem biztos, hogy a kifejtésre kerülő ősi magyar nyelvtan szerint ugyenezek a példák ugyanebbe a csoportba kerülnek.

Mutató szavak (név - az, ott, ilyen; idő - így, ekkorra, ugyanúgy; viszony - ???) és helyettesítő szavak (név - izé, hogyishívják; idő - csinál, izél; viszony - ???), mindhárom csoportban megtalálhatók. Ezekkel külön nem fogunk foglalkozni.

(C) Varga András, -0.1 verzió - 2005. nov. 23.

-0.2 verzió - 2005. dec.15.

-0.3 verzió - 2006. jan.14.

Forráshely: www.osnyelv.hu